

De PEEL moet NATTER

Het veen, bedreigingen en herstel

Verveningen en andere bedreigingen

1

1 Boerenkuilen, peelbanen en vaartjes: het veen gaat op de schop

Al in de middeleeuwen begon men in de Peel turf te steken. Men had ontdekt dat het natte veen, als je het uitstak en liet drogen, geschikt was als brandstof. Daar was behoefte aan, omdat de bossen grotendeels waren gekapt (voor akkerbouw, veeteelt, huizenbouw en brandstof). Het turfsteken ging in die begintijd nog primitief. Men stak individueel en voornamelijk aan de randen van het veengebied. De Peel was nog vrijwel ongestoord en zeer nat en men kende nauwelijks ontwateringstechnieken. Dit steken voor "eigen gerief" gebeurde echter meestal niet zomaar lukraak. Er werden allerlei regels voor opgesteld: de zogenaamde "keuren".

Door de individuele turfwinning ontstonden o.a. de boerenkuilen, ofwel eendagsputten. Men stak in één dag zoveel turf als mogelijk was, waarbij een gat gegraven werd van enkele meters doorsnede en diepte. Het bovenste veen -het grauwwveen- was alleen geschikt als aanmaakturf. Het brandde zeer snel, omdat het jonger was en daarom minder ver vergaan. Daarom maakte men de kuilen niet te groot, om sneller bij het oudere, dieper gelegen zwartveen uit te komen. Deze "zwarte klot" brandde veel langer. Wanneer men de volgende dag terugkwam was de put meestal volgelopen met water en groef men weer een nieuwe. Daarbij liet men een smal strookje veen zitten, om te voorkomen dat het water van de vorige put meteen in de nieuwe liep. In de Grote Peel, Mariapeel en Lieselse Peel liggen nog restanten van deze "veenputtencomplexen". Ze zijn tegenwoordig heel belangrijk, vanwege de zeldzame veenvegetatie die er nog in groeit. In veel putten heeft zich namelijk een drijvende deksel van veenmossen gevormd, met daar tussenin planten als zonnedauw, veenbes en lavendelheide. Omdat de drijvende deksel met de tegenwoordig vrij sterk wisselende waterstand mee op en neer gaat, blijft de waterstand relatief constant. En dat is iets wat de zeldzame hoogveenvegetatie nodig heeft. De veenputten zijn een soort Peeltjes in miniatuur.

Turfsteker

De PEEL moet NATTER

2

Op het eind van de 18^e eeuw gingen de Peelgemeenten het turfsteken nauwkeurig reglementeren. Het veen werd ontwaterd door een stelsel van afvoersloten, waartussen Peelveldjes werden uitgezet. Deze veldjes werden jaarlijks door de gemeenten verpacht. Het voordeel van de betere ontwatering was dat men de turf, in tegenstelling tot de boerenkuilen, voor de voet in “banken” kon gaan steken en zo de hele turflaag benutten. Eerst werd de begroeiing verwijderd en daarna werd met de bonkschop (afgeronde schop met opstaande randen) het veen geëgaliseerd. Daarna werd laag voor laag de turf gestoken. Eerst werd de achterkant van de te steken turf met een stikker of linie-ijzer afgestoken tot een diepte van twee turven. Vervolgens werd deze strook (eveneens met de stikker) in blokjes ter breedte van één turf en een diepte van twee turven verdeeld. Daarna werden de turven met de oplegger één voor één aan de onderkant losgestoken, op een klotkruiwagen gelegd en naar de plek gereden waar de turf moest drogen. Tijdens dat drogen werd de turf nog enkele keren omgestapeld. Het duurde een paar maanden voor hij helemaal droog was.

In de 19e eeuw ging men het turfsteken nog grootschaliger aanpakken. Dit werd onder meer mogelijk door de aanleg van de Noordervaart in de tijd van Napoleon en de Zuid-Willemsvaart in de tijd van koning Willem I (1826). Ook kwamen door een crisis in de landbouw grote hoeveelheden goedkope arbeidskrachten beschikbaar. In 1853 kochten de gebroeders

Het stelsel van kanalen (wijken) zoals dat werd gegraven bij de veenkolonies Helenaveen en Griendtsveen

De PEEL moet NATTER

3

Van de Griendt uit 's-Hertogenbosch 610 ha Peel van de gemeente Deurne. Door deze "Maatschappij Helenaveen" werd vanuit de Noordervaart de Helenavaart gegraven en het dorp Helenaveen gesticht. De Helenavaart volgt een aantal kilometers de provinciegrens om Limburgers te beletten op Brabants gebied turf te gaan stelen. Vanuit het hoofdkanaal werden in de Deurnese Peel en in de noordelijke helft van de Mariapeel meerdere zijkanalen ("wijken") gegraven, waarover de turf met platte schuiten werd afgevoerd. Tussen deze wijken in en er ook onderdoor groef men een heel stelsel van ontwateringsloten. Vervolgens werd de turf gestoken. Alles gebeurde nog met handkracht. De turf werd per trekschuit vervoerd, later ook per trein (in 1866 kwam de spoorweg Eindhoven-Venlo gereed). Enkel vanwege het turftransport had Griendtsveen begin 1900 het grootste goederstation van West-Europa! De turf (het zwartveen) diende vooral als brandstof en werd verkocht in bijvoorbeeld Den Bosch. Het huisvuil, wat uit de stad mee terug werd gebracht, werd gebruikt als bemesting van de gronden, die na het turfsteken werden ontgonnen.

Door onderlinge ruzies binnen de Maatschappij Helenaveen, werd in 1885 de Maatschappij Griendtsveen opgericht. Deze kocht grond van de gemeente Horst en begon een veenderij op Limburgs grondgebied. Er werd nu voornamelijk grauwwveen gestoken, om er turfstrooisel van te maken. Dat werd o.a. gebruikt in de paardenstallen van het leger en de tram-maatschappijen. Aangestoken door het succes van de beide turfmaatschappijen nam enkele jaren later de gemeente Deurne in haar Peel ook de vervening ter hand. Uit concurrentie-overwegingen mocht zij echter geen gebruik maken van de Helenavaart en groef een eigen kanaal met een eigen wijkenstelsel: het Kanaal van Deurne. Dit kanaal loopt over een afstand van 4 kilometer parallel aan de Helenavaart, met slechts een tussenafstand van een meter of dertig. In de Grote Peel begon in de tweede helft van de negentiende eeuw het grootschalig gebruik van de Peel met de boekweitbrandcultuur. Boekweit werd verbouwd op oppervlakkig ontwaterd niet verveend hoogveen, dat door branden enigszins bewerkbaar was gemaakt. De grootschalige turfwinning begon er iets later dan in de Verheven Peel, namelijk in 1889, toen Eduard van de Griendt 350 hectare grauwwveen kocht in de Astense Peel.

De vervening in de Grote Peel is op twee verschillende manieren uitgevoerd. In het Brabantse deel werd gewerkt met kanalen en wijken, net als in de Verheven Peel. Vanuit de Zuid-Willemsvaart werd een hoofdkanaal gegraven naar de veenderij. In het veengebied splitste het kanaal zich in twee parallel lopende takken. Loodrecht op die zijtakken werden de wijken gegraven, die in de Grote Peel 'vaartjes' genoemd werden. In totaal werden meer dan 200 kilometer aan vaartjes gegraven. De vaartjes en overige kanalen dienden ook hier voor de afwatering en de afvoer van turf per schip.

In Limburg werd een heel andere methode gevolgd. Parallel aan elkaar liepen hier een aantal Peelbanen het veen in, waarover de turf met paard en kar werd afgevoerd. Tussen de Peelbanen in werd de turf gestoken. Ook nu nog liggen die oude Peelbanen duidelijk herkenbaar in het landschap, niet alleen door hun hogere ligging, maar ook door hun afwijkende vegetatie.

Turfstrooiselfabriek
in Griendtsveen

Boekweit

De PEEL moet NATTER

2 Woeste gronden worden natuureservaten

Aan het turfsteken kwam een einde door de komst van steenkool en later olie (met korte opevingen tijdens de beide wereldoorlogen).

- 4** Het oorspronkelijke hoogveen strekte zich uit van ongeveer Weert in het zuiden tot het dorpje Zeeland in het noorden. Het besloeg een oppervlakte van zo'n 30.000 ha, met nog een veelvoud van "woeste gronden" (natte heide e.d.) daar omheen (ongeveer 100.000 ha). Als gevolg van het turfsteken en de ontginningen zijn daar nu nog maar enkele restanten van over, in totaal zo'n 5000 ha.

Uiteindelijk kwam bij de overheid het besef dat er wat van het natuurgebied bewaard moest worden. De Grootte Peel werd eind jaren '50 beschermd. De Mariapeel volgde begin jaren '60. In de Deurnese Peel ging de gemeente Deurne echter gewoon door met turf graven, niet meer voor brandstof, maar voor de fabricage van potgrond en dekaarde voor de champignonteeelt. Nu ging het turfsteken niet meer met handkracht, maar machinaal. Vaak werd alle turf tot op het zand afgegraven en liet men geen veen meer zitten. Per smalspoor, maar ook met vrachtwagens, die over zand- en puinwegen reden, werd de turf vervoerd. Halverwege de jaren '70 werd tegen de voortgaande Deurnese verveening geprotesteerd door de Progressieve Partij Deurne en een plaatselijke milieugroep. In '78 is daar Werkgroep Behoud de Peel uit voortgekomen. De acties hadden tot resultaat dat in '79 de Deurnese Peel voorlopig werd aangewezen als beschermd natuurmonument in het kader van de Natuurbeschermingswet, de hoogste status voor een natuurgebied die er in Nederland is. De gemeente en de boeren gingen tegen deze aanwijzing in beroep (zij wilden nog delen ontginnen tot landbouwgrond), echter zonder succes. In 1980 werd de aanwijzing definitief.

Ondanks al het ontwateren en turfsteken is de Peel van tegenwoordig nog steeds de moeite waard. Het natte, voedselarme karakter bleef in de Peelrestanten grotendeels behouden. Nog steeds groeien er planten in die horen bij een hoogveen, zoals bijvoorbeeld veenmossen. Een bordje "beschermd" erbij zetten is echter niet genoeg. De overgebleven Peelrestanten zijn veel kleiner dan het hoogveen vroeger. Door het turfsteken is een groot deel van de "natte spons" met het watervasthoudende vermogen verdwenen en de ontwateringsloten voerden nog steeds water af. Wanneer het gebied aan zijn lot overgelaten wordt, zal het steeds verder uitdrogen en dicht groeien met bomen. Beheer is daarom noodzakelijk om

Veenwinning in de Peel bij Deurne omstreeks 1970

Al grazend houden schapen een deel van de Deurnese Peel open

De PEEL moet NATTER

5

de zeldzame natuurwaarden te behouden en te herstellen. In 1980 is Werkgroep Behoud de Peel, met hulp van vrijwilligers, met dat beheerswerk in de Deurnese Peel begonnen en doet dat nu nog steeds. In de Groot- en Mariapeel gebeurt vergelijkbaar beheer door Staatsbosbeheer. Het belangrijkste werk is het afdammen van de oude afwateringssloten en de wijken. De waterstand is hiermee flink verhoogd. Een ander deel van het werk bestaat uit het zagen en kappen van berkenbomen, die er als gevolg van de verdroging zijn gaan groeien. Het vroegere open landschap komt zo deels weer terug en de typische hoogveen(achtige) planten en dieren krijgen weer een kans. Sommige delen van het gebied worden begraasd door schapen of koeien, om te proberen boom- en grasgroei weg te houden en heide terug te krijgen.

Met dit beheerswerk zijn duidelijk resultaten geboekt. Grote delen van het gebied zijn na de droogte van de verveningstijd weer flink natter geworden. Planten als struik- en dophei, veenpluis, wollegras en veenmos komen weer terug.

3 Bedreigingen van buiten: vermessing en verdroging, verstening en verglazing.

Ook het beheerswerk is echter niet voldoende om het gebied te beschermen. De Peelrestanten zijn een stuk kleiner dan het enorme hoogveen van vroeger en worden sterk bedreigd door invloeden van buiten. Eén van die externe bedreigingen is de ammoniakuitstoot als gevolg van de zeer omvangrijke intensieve veehouderij in de regio. In de stallen en ook bij het mest uitrijden wordt namelijk ammoniak geproduceerd. Dat gaat de lucht in, maar slaat op relatief korte afstand (40 % binnen zo'n 10 km) weer neer en komt dan ook in de Peel terecht. Ammoniak bestaat voor het grootste deel uit stikstof en is daarmee in feite een plantenvoedingsstof. Dat is zeer nadelig voor een gebied als de Peel, dat van oorsprong zeer arm is aan voedingsstoffen. De zeldzame veenvegetatie bestaat uit heel langzaam groeiende planten. Nu er als gevolg van de veehouderijbedrijven in de omgeving wel 10 tot zo'n 20 keer zoveel stikstof in de Peel terecht komt dan in een natuurlijke situatie, dreigt de zeldzame veenvegetatie overwoekerd te worden door veel snellere groeiers, zoals bijv. het gras pijpenstrootje. Dat is de reden dat Werkgroep Behoud de Peel begin jaren '80 in 10 gemeentes rond de Peelrestanten begonnen is met het maken van bezwaren tegen milieuvergunningen als daarbij de uitstoot van ammoniak verder toenam. Deze bezwaren hebben zeker bijgedragen aan de totstandkoming van wetgeving op dit gebied. De laatste jaren is de ammoniakuitstoot daardoor wat teruggedrongen, maar nog lang niet ver genoeg.

Een zeker zo erge bedreiging van buitenaf zijn de lage waterstanden in het gebied rondom de Peel. Terwijl de waterstand in de Peel hoog moet zijn is de landbouw gebaat bij lagere waterstanden. Vooral vanaf de jaren '70 werd de waterstand in de landbouwgronden steeds verder verlaagd door het graven van sloten en het leggen van drainagebuizen. Door die lagere waterstanden heeft de landbouw 's zomers weer snel last van droogte. Er moet dan water opgepompt worden om de gewassen te besproeien, waardoor het grondwater nog verder zakt. Verlaging van de grondwaterstand rondom de Peel heeft negatieve gevolgen voor de waterstand in de Peel zelf. Daarom maakt Werkgroep Behoud de Peel bezwaar tegen nieuwe sloten, drainages en beregeningen binnen een bepaalde afstand van de Peel. Jarenlang is ook gepleit voor de instelling van hydrologische bufferzones

De PEEL moet NATTER

6

rondom de Peelrestanten, waarbinnen deze ontwateringen gebonden zijn aan een vergunning van de Natuurbeschermingswet. Uiteindelijk resulteerde dit in een door het ministerie vastgestelde twee km brede bufferzone rond de Grote Peel. Recent is ook rondom de Mariapeel en het Grauwveen een zone met vergelijkbare breedte vastgesteld. Rond de Deurnese Peel is die politieke vaststelling nog niet gebeurd, maar er ligt wel een onderzoek waaruit blijkt dat daar de beschermingszone ongeveer even breed moet zijn. Deze zone wordt bij de Natuurbeschermingswet gehanteerd.

Gelukkig begint inmiddels ook bij de agrariërs en de waterschappen het besef door te dringen dat de ontwatering te ver is doorgevoerd. Met name in de zomer kan de waterstand in de landbouwgronden veel hoger. De Werkgroep is intensief betrokken bij het (nog moeizame) proces om, vooral binnen de bufferzones van de Peel, de waterstand weer omhoog te krijgen. Daarbij is het wel heel belangrijk dat dit niet gebeurt d.m.v. het aanvoeren van meer water uit de Maas. Dit gebiedsvreemde, voedsel- en kalkrijke water, is zeer nadelig voor de natuurwaarden rondom de Peel en nog veel schadelijker als het in de Peel zelf doordringt, wat helaas op verschillende plekken al gebeurd is en nog gebeurt.

Nog een bedreiging van buitenaf is de oprukkende bebouwing. In de vroegere Peel groeiden vanwege het natte en zure veen zo goed als geen bomen. Het was een zeer uitgestrekt open landschap. Allerlei planten en vooral dieren zijn aan deze landschappelijke openheid gebonden. Omdat de Peelrestanten van tegenwoordig zoveel kleiner zijn dan het oorspronkelijke hoogveen is het van groot belang dat in een bepaalde zone er omheen het agrarisch landschap haar open karakter (weiland) behoudt. Die openheid wordt echter aangetast als rondom de Peel gebouwen zoals stallen en glastuinbouwbedrijven worden neergezet. Grote gebouwen zoals glastuinbouwbedrijven hebben bovendien een negatieve invloed op de grondwaterstand, omdat er op die plek minder regenwater de grond in kan zakken.

Een zeer belangrijk aspect tenslotte is de recreatie. Tot voor kort gaf de recreatiedruk niet zoveel problemen, maar de laatste jaren is het aantal wandelaars (en fietsers) in de Peel flink aan het toenemen. De vegetatie van een hoogveen is zeer gevoelig voor betreding. De dieren zijn gewend aan een grote mate van rust en worden vanwege het open landschap erg snel verstoord. Om de zeldzame natuurwaarden in stand te houden is het daarom noodzakelijk dat in grote delen van het gebied weinig of geen mensen komen. Tegelijkertijd moeten de mensen natuurlijk ook van de Peel kunnen genieten. In het kader van de Streekcommissie Peelvenen (later Landinrichtingscommissie) is er daarom een recreatief zoneringsplan opgesteld. Dat plan geeft aan dat de grootste recreatieve druk opgevangen dient te worden in de Grote Peel (bezoekerscentrum, knuppelbruggen), dat de Mariapeel rustiger dient te zijn (maar wel met wandelroutes) en de Deurnese Peel het rustigst, met in het centrale deel geen routes. Ook is gesteld dat extra recreatiedruk afgeleid dient te worden naar de randen van de Peel en naar de omgeving ervan.

Recreatie in de Peel